

ה"אולטימטום" הבריטי בעת מבצע "חורב"

סא"ל (מיל') נתנאל לורר*

דיות על שדות התעופה המצריים באל-עריש, ברפיח ובח'יינס ועל ריכוז כוחות יהודיים גדולים. עד שהתכנסה המועצה, כעבור כמה ימים, היה בידה מידע נוסף, מפי המתווך בפועל מטעם האו"ם, ד"ר ראלף באנץ'. הוא דיווח ב-27.12.48 מפי משקיפים בעזה, על כיבוש גבעה אסטרטגית בידי היהודים ועל התקפת-נגד מצרית שהוציאה אותה מידם. באנץ' קבע בצער, שמשקיפי האו"ם בתל-אביב "עדיין מנועים מלבקר בנגב". טרם הובהר לחברי המועצה, שהאמץ הישראלי העיקרי, בשלב זה, אינו נגד הכוחות המצריים ברצועת החוף, אלא דווקא נגד הללו המצויים בדרום, בגזרת ביר עסלוג'. עוג'יה ובהמשך אותה גזרה — מעבר לגבול הבין-לאומי.

בשעות אחר-צהר המאוחרות ב-29 בדצמבר, ציטט הנציג הבריטי משני מבר-קים, אשר אך זה הגיעו לידיו. מהם הוא למד, כי "כוחות יהודים נמצאים עמוק בתוך טריטוריה מצרית, עשרה ק"מ מן העיר המצרית אל-עריש". דברי הנציג הבריטי העניקו תחושת דחיפות לדיוני המועצה. תוך זמן קצר היא החליטה לקרוא להפסקת אש מיד; לביצוע ההחלטה מארבעה בנובמבר; לדיווח על ביצוע החלטות אחרות; לקבלת החלטתה מ-16 בנובמבר; למתן הקלות לפעילות משקיפי האו"ם; ולמנות בדחיפות נציגים לוועדת הפיוס, אשר עוד קודם לכן הוחלט להקימה.

התייעצויות בלונדון

הידיעה על הימצאות כוחות צה"ל על אדמת מצרים גרמה לתדהמה בלונדון. ימים ספורים קודם לכן הסבירו שר החוץ בוין וראשי המטות הבריטיים לשגריר ארה"ב בלונדון, שגבולה הדרומי של ישראל צריך לעבור מצפון לכביש עזה — באר-שבע — יריחו, בגלל חשיבות התיב הדרומי להגנת תעלת סואץ. לדעת בוין

לעוג'יה — צה"ל יולחם בהם. מבלי משים גרם כיבוש שדה התעופה לפעילות דיפלומטית קדחתנית, אשר הביאה את המנהיגות הישראלית לחשוב, שיש סכנה ממשית למעורבות צבאית בריטית בקרבות בין ישראל למצרים. כיום נחשף חלק ניכר מן המסמכים — הישראליים, הבריטיים והאמריקניים — הנוגעים בפרשה. החשיפה מאפשרת לעקוב אחרי שלבי הפרשה, הידועה כ"אולטימטום הבריטי", אשר הביא להחלטה לסגת מסיני בפעם הראשונה.

ב-29 בדצמבר בבוקר נודע לשגריר בריטניה בקאהיר על הנעשה. הוא שיגר מברק בהול ללונדון, עם העתקים לכל שגרירי ויות בריטניה במזרח התיכון: "חדר פחה, שר המלחמה של מצרים, שיגר זה עתה קצין בכיר בחיל האוויר כדי להודיע לנספח האווירי, לידיעתו ולידיעת ממשלת בריטניה, שהקרב העיקרי מתנהל עתה באל-עוג'יה ... מאמינים, ששריון ישראלי כלשהו עבר את הגבול המצרי ואפשר שהוא עושה דרכו לאל-עריש, שהוא הבסיס האווירי המצרי הקדמי ... שר המלחמה המצרי מבקש בדחיפות 20 מכלי דלק לטווח ארוך, כדי לאפשר למטוסי ספיטפיר מצריים לפעול משדות תעופה באזור התעלה. הוא גם מבקש אפשרויות שימוש בשדות התעופה באזור התעלה, המוחזקים כרגע ע"י כוחות בריטיים". השגריר ביקש הוראות מהממונים עליו.

דיון במועצת הביטחון

אותה שעה דנה מועצת הביטחון בפאריס בתביעת מצרים לדון במצב, שנוצר בא"י בעקבות הפרות ישראליות חוזרות ונשנות של ההפוגה. במברק מ-22 בדצמבר הודיע שר החוץ המצרי על התקפות אוויר יהר

ב-28 בדצמבר 1948, שעות מועטות אחרי כיבוש עוג'יה אל-חפיר עברו כוחות חזית הדרום, לראשונה במלחמת העצמאות, את הגבול הבין-לאומי בין ארץ ישראל למצרים. אלוף יגאל ידן, ראש אג"מ, הורה למפקד החזית לעכב את ההתקדמות לאבו-עגילה, "עד אשר תתראה עמי". אלוף יגאל אלון, מפקד החזית, השיב, שאי אפשר לעכב את ההתקדמות ולמחרת בבוקר הודיע שאבו-עגילה נכבשה. ב-29 1430 הגיעו יחידות מחטיבת "הנגב" לשדה תעופה שנמצא עשרים ק"מ מאבו-עגילה בכיוון אל-עריש. ידן: "נודע לי מש.מ. (שירות המודיעין — המערכת) ומתצפית חיל האוויר כי יחידות שלנו זזו בכיוון אל-עריש. אתה נדרש להפסיק כל תנועה של יחידותיך ללא אישורי המוקדם".

אלון (291715): "כוחותינו נעים לשם פשיטה לכיוון אל-עריש".

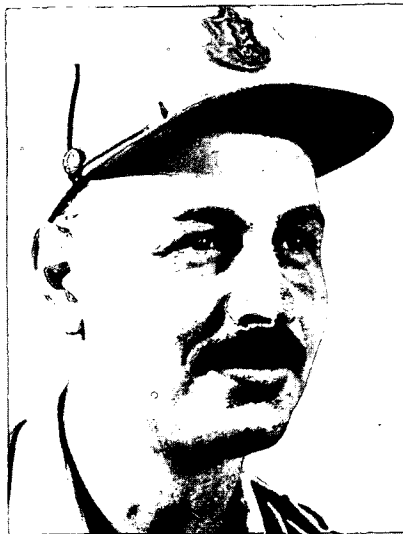
ידן: "אני חוזר ומדגיש, שאני אוסר עליך כל פעולה צפונה מאבו-עגילה, ללא אישורי".

בעקבות המברק, החליט אלון לטוס לתל-אביב, כדי לשוחח פנים-אל-פנים עם בן-גוריון. הפגישה עמו נערכה למחרת בשעות הבוקר. בפגישה סוכם: התקפה לעבר קו עזה — רפיח תוך הטרדת אל-עריש לשם הטעיה. אם יתערבו האנגלים, צה"ל יחזור לגבול הבין-לאומי; באם יגיעו

* עמית מחקר במכון טרומן, האוניברסיטה העברית בירושלים.

השגריר מקדונלד

אלוף יגאל רידן

משה שרת

להפעיל את פרק 7 [מאמנת האו"ם, שענ" יינו סנקציות — נ"ל] על כל צד, אשר לא יקפיד על ההפוגה". בהמשך הוא דיווח על לחץ כבד, הגובל באיומים, שהפעילו, כביכול, היהודים על עבדאללה ועל צעדי הוזהירות הבריטיים, המתחייבים לגבי עבר-הירדן. "אני סבור, שעלינו לנקוט באמצעים כדי לעמוד בהתחייבויותינו לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים, אלא אם ייסוגו היהודים מטריטוריה מצרית. גם בשעה זו, האחת-עשרה, אני מאמין, שהתבונה תגבר בקרב היהודים. אולם, איני יכול להשתחרר מן ההרגשה, שממצב עניינים זה עלולות להתהוות תוצאות הרות-אסון ליחסי בריטניה — ארה"ב וליחסי בריטניה — אירופה, דווקא בשעה שאנו מתלכדים בדרך כה יעילה. "אני מאמין שממשלת ארה"ב תוכל להשפיע על היהודים כך שפעולה צבאית שלנו בטריטוריה מצרית, על-פי ההסכם שלנו עם מצרים, תיעשה מיותרת. דבר זה ניתן להבטיח רק אם ייסוגו היהודים מייד מטריטוריה מצרית". הוא הודיע, שבריט" ניה תוסיף להעביר ציוד לעבר-הירדן, וסיים בהוראה "להיפגש מייד עם הנשיא ועם מחלקת המדינה".

התביעה מופנית אל ארה"ב — ולא לממשלת ישראל. לא נאמר, ששר החוץ הבריטי מבקש להפנות תביעה אולטימטי-ווית לממשלת ישראל, באמצעות ממשלת ארה"ב.

במברקו אין שמחה לקראת פעולה צבאית מצד בריטניה נגד היהודים, או אף נכונות או כוונות לקראתה, אדרבא, יש בו חשש שזאת תירש פעולה כזאת. התייע-צות ראשי המטות מבהירה את הרקע הצבאי לרתיעה זו מפני עימות.

עניינו היה בתכנון מטה בלבד. בכוחות הבריטיים המצויים אותה שעה, ובפרט כוחות הקרקע, לא היה כדי להעניק סיכוי של הכרעה נגד צה"ל, אשר הפעיל חמש חטיבות במבצע "חורב" (מתוך שתיים-עשרה שעמדו לרשותו). הדבר עלה בקנה אחד עם ההנחיות שניתנו לראשי המטות הבריטיים חודשים מספר קודם לכן, בגמר פניני כוחותיהם מא"י; והיינו: מעתה פריסת הכוחות תבוסס על ההנחה, שכר חות בריטיים שוב לא יידרשו להתערב במהלך פעולות צבאיות במזרח התיכון, אלא במסגרת של כוח בין-לאומי.

"האולטימטום" — הורתו בלונדון

תוצאות הדיון הובאו ללא דיחוי לידיעת שר החוץ ארנסט בוויין, אשר הפסיק את חופשת חג המולד שלו, כדי לטפל במשבר במזרח התיכון. אין בידינו נתונים על ההתייעצויות שנערכו בשעות שלאחר מכן. מכל מקום, בשעה 1700 (שעון לונדון) באותו יום שלח שר החוץ מברק בהול אל שגריר בריטניה בארה"ב (עם העתקים לשגרירי בריטניה במזרח התיכון), ובו הביע את הדאגה החמורה של ממשלת הוד מלכותו נוכח המצב, שנוצר במזרח התיכון. המברק המצביע על העובדה, שהיהודים נלחמים בטריטוריה מצרית, הוסיף: "נראה שהם מתעלמים לחלוטין ובמתכוון מן האו"ם, שעליו השתנתו את פעולתנו. עלי לבקשך להסב את תשומת-לב מחלקת המדינה, וראש הממשלה רוצה להסב בדחיפות תשומת לב הנשיא, לעובדה שממשלת ה"מ הסכימה להימנע מהספקת כלי נשק, בתנאי שההפוגה תישמר וארה"ב תודיענו, שהיא מסכימה

ואנשי פמלייתו, צפוי שהמדינה היהודית תהפוך תוך חמש שנים למדינה קומוניס-טית, או לפחות לפררוסובייטית. האינטרס האסטרטגי המשותף לארה"ב ולבריטניה מחייב אפוא "להמר על הסוס הערבי". ביצוע ההחלטה מהארבעה בנובמבר — כולל נסיגה מבאר-שבע — מתחייב אפוא, בעיני בוויין, כדי להחזיר את השלום למזרח התיכון ומבחינת האינטרס המערבי באזור. והנה, ימים ספורים לאחר מכן, לא זו בלבד שאין היהודים נסוגים מבאר-שבע, אלא מתקדמים עמוק לתוך הטריטוריה המצרית.

בלונדון נערכו התייעצויות של שרים ושל ועדת ראשי המטות. לחברי הוועדה נאמר, ששר החוץ מתקשה להסכים להגיש סיוע למצרים, כיוון שזו אינה מוכנה לבקש סיוע, על פי תנאי החוזה האנגלו-מצרי משנת 1936. על כן, בריט" ניה לא תוכל לתת יותר מאשר אפשרויות תדלוק לחיל האוויר המצרי בשדות התעופה הבריטיים באזור התעלה — כל עוד לא התקבלו ראיות ממקורות בריטיים שהיהודים אכן פגעו בטריטוריה מצרית. ראשי המטות נדרשו להביע את דעתם על האפשרויות לפעולה צבאית אם עבר הירדן, מצרים, או שתיהן כאחת, יבקשו סיוע צבאי, עפ"י החוזים הקיימים ביניהן לבריטניה. מתוך הדיון עולה, שלא ששו כלל לקראת אפשרות כזאת.

בסיכום הישיבה הוחלט לבקש ממפקדי הכוחות במזרח התיכון חוות דעת על הפעילות הצבאית בשלושה התסריטים, העלולים להתרחש, "בהתאם לחוזים עם מצרים ועם עבר-הירדן". בדיון לא נפלה הכרעה מדינית להשתמש בכוח בריטי, או אף לאיים בו.

השיב, שלדעתו האישית, אם תיסוג ישראל מייד ממצרים תימנע ממשלתו מלספק נשק ליתר מדינות ערב.

זה דרו"ח מעניין, ובמיוחד בגלל החסר בו — תגובה ישירה לשאלה, מי אמור להסתמך על החוזה האנגלו-מצרי. אין תימה אפוא שהנוכחים — לרבות השגריר הבריטי — לא ייחסו משקל רב לאיום בהפעלת כוחות בריטיים, והתייחסו ברצינות רק לשתי האפשרויות האחרות. סביר להניח, שהתנגדות ארה"ב לפעולה חד-צדדית, בניגוד להחלטות האו"ם, אפילו בנושא הספקת הנשק, קל וחומר שהייתה מוצאת ביטוי במקרה של פעולה צבאית בריטית, שלא במסגרת האו"ם.

השגריר הבריטי לא ביקש כאמור, להעביר את איגרתו לממשלת ישראל. נראה שהרעיון נולד אצל לאווט. בשעה 1700, אחרי התייעצות עם הנשיא, נשלח מברק סודי ביותר — דחוף אל גיימס מקדונלד, הנציג המיוחד של ארה"ב בישראל, ובו הוראה לפנות מייד אל שר החוץ משה שרתוק (שרת) ולבן-גוריון (עם הרשאה לפנות גם לוויצמן) ודרישה לשגר מייד דרו"ח על פגישותיו. ממשלת ארה"ב הביעה במברק את דאגתה העמוקה נוכח דיווחים מזוינים של ישראל פלשו לטריטוריה מצרית. "הדו"חות מרמזים, שאין זה תמרון מקרי אלא פעולה צבאית מתוכננת".

סעיף ב': "ממשלת בריטניה הודיעה רשמית לממשלה זאת, שהיא רואה את המצב בדאגה חמורה, ואם כוחות ישראל לא ייסוגו מטריטוריה מצרית, ממשלת בריטניה תהיה חייבת לנקוט בצעדים, כדי לקיים את התחייבויותיה לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים. אולם הממשלה הבריטית קובעת, שאין היא רוצה להיכנס לסכסוך עם ממשלת ישראל, אם זו תקבל את ההחלטות של מועצת הביטחון של האו"ם, ותפעל לפיהן".

בהמשך הודיעה ממשלת ארה"ב, "תוך דאגה חמורה וכראיה לידידותה העקיבה עם ישראל", על האפשרות שתיאלץ לעיין מחדש בבקשת ישראל להתקבל לאו"ם, ולדון ביחסיה עם ישראל — אם ממשלת ישראל יבצע את הפעולה בלתי מחושבת, תסכל את השלום במזרח התיכון. היא מזכירה, שהייתה הראשונה להכיר בממשלה הזמנית של ישראל ושימשה כשושבין לבקשת ישראל להתקבל לאו"ם, כמדינה שוחרת שלום. "נסיגה של כוחות ישראל מייד מטריטוריה מצרית נראה שהיא התנאי המזערי להוכחת כוונת השלום של ממשלת ישראל ולמניעת סכסוך נרחב

אלוף יואל אלון

ראש הממשלה דוד בן-גוריון

בנישוחו האמריקניים נסבה על שאלת המפתח — האם ממשלת בריטניה תסתמך על החוזה משנת 1936. השגריר לא השיב ישירות. הוא דיבר על האינטרסים האסטרטגיים של ארה"ב ושל בריטניה באזור, וקבע שאסור לשתי הממשלות לתת למצב המאיים הנוכחי להימשך.

לאווט, לדבריו, הסכים שאם אכן אלו העובדות, כהווייתן, "המצב רציני ואנחנו מוכנים לעשות כמיטב יכולתנו כדי ליישב אותו". הוא הבטיח לדון עם הנשיא על האיגרת הבריטית בשעה 1230 בו ביום. "סברתי, מניה-וביה, שיהיה זה מועיל אם הנשיא יורה לנציגו בתל-אביב לפנות מייד לממשלתה הזמנית של ישראל.

"כאשר לסעיף האחרון של האיגרת, נאלצתי לומר בגילוי לב, שאם תחליט הממשלה הבריטית לחדש את משלוחי הנשק למדינות ערב, הדבר ייחשב כהפרה גלויה של אמברו הנשק של מועצת הביטחון. הדבר יביא בהכרח לדרישה בארץ זאת לבטל את האמברו שלנו, אשר כפי שהשגריר יודע הטלנו אותו חד-צדדי, עוד בטרם תנקוט מועצת הביטחון בפעולה כלשהי. התפתחות כזאת תהיה כמובן מאד בלתי רצויה".²

מר מקקלינטוק (McClintock) העיר לשגריר, שלכאורה קיימת סתירה בין הסעיף הראשון באיגרת לבין סעיפה האחרון. הראשון דן בסכנה לאו"ם אם יופרו הוראותיו; והאחרון מרמז בבירור על כוונת בריטניה לחדש משלוחי נשק תוך הפרת החלטת האו"ם. השגריר נשאל, האם, לדעתו, תבצע ממשלתו את הפעולות הנזכרות בסעיף 4. השגריר

הרקע המדיני לרתיעה טמון קדם כל במשבר ברלין, אשר הגיע לשיאו באותה שעה; ואשר, לדעת בוין, חייב ליכוד מרבי בין שתי המעצמות ואף כוננת צבאית מרבית.

אין תימה אפוא שסיר אלק קירקברייד, הנציג העליון הבריטי ברבת-עמון, לא פירש אותו כאיום ישיר מצד בריטניה בהתערבות צבאית. בזיכרונותיו, הוא כותב: "ההתנגשות האחרונה בחזית המצרית הביאה את הכוחות הישראליים מערבה עד לקרבת אל-עריש, וגרמה למשבר קצר, שבמרצתו האמינו אנשים רבים בישראל, שבריטניה עומדת על סף כניסה למלחמה לצד הערבים. אולם, העובדה המעניינת ביותר בקשר לאפי-זודה זו היא, שמשרד החוץ לא אמר על כך דבר לא לי ולא לראשי נציגויות אחרים, בביירות ובדמשק".¹ ראשי הנציגויות הבריטיות פירשוהו כפשוטו, כתביעה נמרצת לפעולה דיפלומטית מצד ארה"ב, ולא כאיום בפעולה צבאית בריטית.

"האולטימטום" — לידתו בוואשינגטון

המברק הגיע לוואשינגטון בשעה 1100. פוענח במהירות הראויה לציון והוסדרה פגישה דחופה בין השגריר הבריטי, סר אוליוור פראנקס, לבין מזכיר המדינה בפועל לאווט (Lovett). מזכיר המדינה, מרשל, היה מאושפז, וכבר היה ידוע שעם ראשית תקופת כהונתו השנייה של הנשיא טרומן (20.1.49) יתמנה דין אצ'יסון (Acheson) תחתיו. השאלה הראשונה של

2. U.S. Foreign Relations 1948, Vol. V pp. 1701—2.

1. Alec Kirkbride, *From the Wings*, p. 30.

יותר". המברק מסתיים בהודעה, שלפי שעה, תימנע ארה"ב מהודעה לעיתונות, בצפותה לתשובה של ממשלת ישראל. בהעבירה את האיום הבריטי לידיעת ממשלת ישראל, התעלמה ממשלת ארה"ב מנושאי ההספקה והעברת הכרזות לעקבה, והתמקדה בפעולה לפי החוזה האנגלו-מצרי. הפעולה של הבריטים — שיש, לפחות, ספק מבוסס בדבר סבירותה — הוצגה ע"י האמריקנים כוודאית, אם לא תפעל ישראל, בהתאם להחלטות מועצת הביטחון.

כמקובל, אך ורק בין בעלות-ברית קרוי בות במיוחד, נמסר נוסח המברק האמריקני לת"א מייד לידיעת השגריר הבריטי בוואשינגטון, והוא העבירו לידיעת השל-טונות בלונדון — עם העתקים לנציגויות בריטניה במוזרח התיכון ובאר"ם. השגריר ציין, שבהעדר נציג ישראלי בוואשינגטון, נשלח המברק, "עפ"י הוראת הנשיא", לנציג ארה"ב בתל-אביב.

המברק של השגריר הבריטי תואם את נוסח המברק האמריקני, פרט לנקודה אחת מרכזית: הסעיף על האיום הבריטי נוסח קטגורית וחד-משמעית, בעוד שבנוסח הבריטי הוא מותנה ומעורפל ("ממשלת בריטניה הזהירה את ממשלת ארה"ב, שאם ימשך מצב עניינים זה עלול להיווצר מצב שבו, למרות אירצונה להיכנס לסכסוך עם היהודים, ממשלת בריטניה עלולה להיאילץ לפעול בהתאם להסכם האנגלו-מצרי"). בהבדלי הנוסח יש כדי להסביר את העובדה המוזרה, שבה-בשעה שבן-גוריון קיבל החלטה על יסוד אולטימטום בריטי לכאורה — הבריטים לא ידעו שאולטימטום כזה נמסר. ימים מספר לאחר מכן עלה בלונדון הרעיון להגיש אולטימטום, אך לא נדון בשום דרג ממשלתי.

"האולטימטום" — מסירתו בישראל

המברק הבהול יצא מוואשינגטון ב-1700, והגיע לשגרירות ארה"ב בתל-אביב רק בשעה 1300 למחרת היום (0700 לפי שעון ניו-יורק).

השגריר מקדונלד תיאר את מהלך ההתרחשויות:

בפרשת דרכים גורלית זו נצטר ויתי ע"י ואשינגטון למסור מייד לרשויות של ישראל תמצית של מברק, אשר שינה את המצב כולו

* ציר ישראל בוואשינגטון אליהו אילת אכן שהה באותה עת בפלורידה, אולם המוכיר הראשון נמצא במקום. שתי הממשלות — האמריקנית והישראלית — התעלמו מקיומו.

באורח קיצוני. זה היה האיום הבריטי הדרמטי — כעבור ימים ספורים הפך לנחלת הכלל — להסתמך על התחייבויות לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים כדי לבוא לעזרתה (ואפילו לא ביקשה זאת קאהיר) ולהיכנס למלחמה נגד ישראל, אלא אם כן ייסוגו כוחות ישראל מאדמת מצרים. ארה"ב, בהעבירה את התגובה הבריטית, תומכת בתקיפות בעמדת האוי"ם האוסרת פעולה צבאית התקפית בא"י או במצרים, ומצהירה בחריפות על כוחות ישראל לסגת "שמא תתפשט המלחמה" [המרכ"א אות במקור].³

מקדונלד התעלם מהאיום של ממשלת-הוא לעיין מחדש ביחסים, ומייחס לה תפקיד צנוע של שליח. הוא רואה את הנסיגה כדרישה חדר-משמעית שאינה מותנית בדברים אחרים. התרשמותו חשובה, שכן מקבלי החלטות בישראל ניזונו ממנו בלבד בכל הנוגע לכוונות הבריטים, בהעדר קשר ישיר עם הבריטים — מזה, וכיוון שוויתרו על הציר נור המקובל, השגרירות בוואשינגטון, מזה.

מקדונלד פירט בדרמטיות גת ההתרחשויות בשעות הקרובות. כיצד הגיעו נוקס (Knox), הציר בשגרירות, וסאם קלאוס (Klaus), היועץ המשפטי, כשנוסח המברק בידיהם בדיוק כשהוא עמד לסעוד צהריים, וראשו נתון בסידורים למסיבת ראש השנה, שעמדה להיערך למחרת. הוא הסתגר עמם, וקרא את המברק, שהיה חריף, בלתי צפוי וחמור במיוחד "ומה גם שנשלח בשם הנשיא". מקדונלד ציין, שעוזריו היו פסימיים ממנו. מכל מקום, "היה עלינו לקבל תשובה מן הישראליים בהקדם האפשרי".

מקדונלד הזעיק את שרת (הוא לא הטריח את עצמו אליו), שהגיע מייד. ראש הממשלה בן-גוריון היה בחופשה בטבריה. "כיוון שאסור לקרוא נוסח מברק סודי ביותר באזני ממשלה זרה, עד שהגיע שרת הכינו נוקס וקלאוס פְּרְפְּרוּה". שרת רשם מפי השגריר את נוסח ההודעה, ותוך כדי כך התקשו אצבעותיו והוא "החוויר מרוב מתח". אחרי כמה דקות של מחשבה אמר שהבין את רצינות האיום, והסביר שלפני פחות מ-24 שעות שב מפאריס, וטרם קיבל מיידע. אך בו במקום יוכל להשיב על שתיים מהנקודות. הוא הודיע, שיש כוחות

ישראליים מעבר לגבול מצרים, אך אלו תזוזות טקטיות בלבד, אשר אי אפשר להימנע מהן. מקדונלד לא התרשם מהטיעון, ותבע להתראות עם בן-גוריון, בהקדם האפשרי. "או שבן-גוריון יבוא אלי, או שאלך אליו. יקרה מה שיקרה, עלינו להיפגש מייד". נוקס הציע להתלוות אליו. נוקס היה דיפלומט מקצועי, ומותר להניח, שלהיטותו להצטרף לא נבעה מנאמנות לממונה עליו בלבד. מינוי מקדונלד, הידוע באהדתו לישראל, היה מינוי פוליטי, ואנשי המקצוע בוואשינגטון רצו דיווחים מהאיש שלהם בשגרירות. בדרך לטבריה הרהר השגריר מה תהיה תגובת בן-גוריון ותפיסתו את המסר מתבהרת: לדעתו, זו תביעה בריטית, שאינה אלא אולטימטום.

פגישת חצות

בשלושים בדצמבר נערכה בלשכת שר הביטחון בתל-אביב התייעצות על המשך הפעילות במסגרת "חורב". הובאה בה בחשבון האפשרות של התערבות צבאית בריטית. לפי הנאמר ביומן בן-גוריון, סוכם (לכאורה, על דעת כל הנוכחים כולל יגאל אלון), שמעתה ואילך ההתקפה תכוון לקו עזה — רפיח, תוך הטרדת אל-עריש לשם הטעיה. ובאשר לאנגלים "אם יבואו... נחזור לגבולנו... אם יגיעו לעוגיה, נילחם". באותו שלב איום בריטי היה צפוי. אדרבא, הייתה אצל בן-גוריון עקיבות הכרחית מוחלטת בין הצפוי ממילא מצד הבריטים, בכלל (ומצד בוויין, בפרט) לבין נכונותו לפרש על צד החומרה את המסר של מקדונלד.

שעה שהלה היה בדרכו, התנהלה פעילות טלפונית ערה בין תל-אביב לבין טבריה, כמתואר ביומן בן-גוריון:

בצהריים ירדתי לטבריה.

בשובי [למלון] מחמי-טבריה הודיעו לי שמשא [שרת] ביקש לטלפן לו. קישרו אותי ועד כמה שהבינתי מדברי הסתר יוצא שג'מ. [גיימס מקדונלד] קיבל מממשלתו נוסף [שרת] להודיע לנו, שלאנגלים יש חוזה עם מצרים, ויצטרכו להפעיל החוזה — כלומר לתת עזרה צבאית, אם אנחנו נוסף להימצא על טריטוריה מצרית. כשג'מ שמע שאני בטבריה רצה לבוא הנה, אבל משא [שרת] הניא אותי. שאל אם לתת פקודה לחזור לשטח שלנו. אמרתי לברר עם יגאל, אם החזרה המיידית לא תפגע בתכניות כיבוש עזה. ענה שכבר דיבר עם יגאל [יריין] ועקב

3. גיימס ג' מקדונלד, שליחותו בישראל, (ירושלים, אחיאסף, 1951), עמ' 115-120.

בדרך לסיני — כוחות צה"ל חולמים לפני ניצנה במבצע "חורב"

משר החוץ שרת), ללא קבלת הערכת מצב בדבר האפשרויות של הבריטים בפועל, וללא בדיקה בצינורות אחרים של הכוונות הבריטיות. הוא התייעץ עם ידן — בדבר אפשרות להמשיך את הפעולה נגד הרצועה, גם לאחר הנסיגה. משום שהורה כאשר הורה, עוד קודם לבואו של שגריר ארה"ב, בן-גוריון לא נצרך לשהות כדי להשיב לשגריר.

קרוב לאחת עשרה הגיע ג'מ. עם נוקס והקריא לנו את כתב הפתשגן... אמרתי לג'מ. שנכון הדבר שצבאנו, עקב שחרור הנגב שלנו, עבר את הגבול לצורך תמרון, אבל קיבל כבר הוראה לחזור. והידיעות שקיבלה ממשלתו שכאלו הייתה בכך כוונה למפרע אינן נכונות...

ואשר להודעת הממשלה הבריטית — אם בתוקף החוזה היא חייבת לפעול במקרה הזה — הרי היא נושאת באחריות על הפלישה המצרית.

מדברי ראובן לא היה ברור לו אם אנו ממשיכים בגבול שלנו [כלומר: אם ההוראה היא להמיר שייך בתוך הגבול המנדטורין].

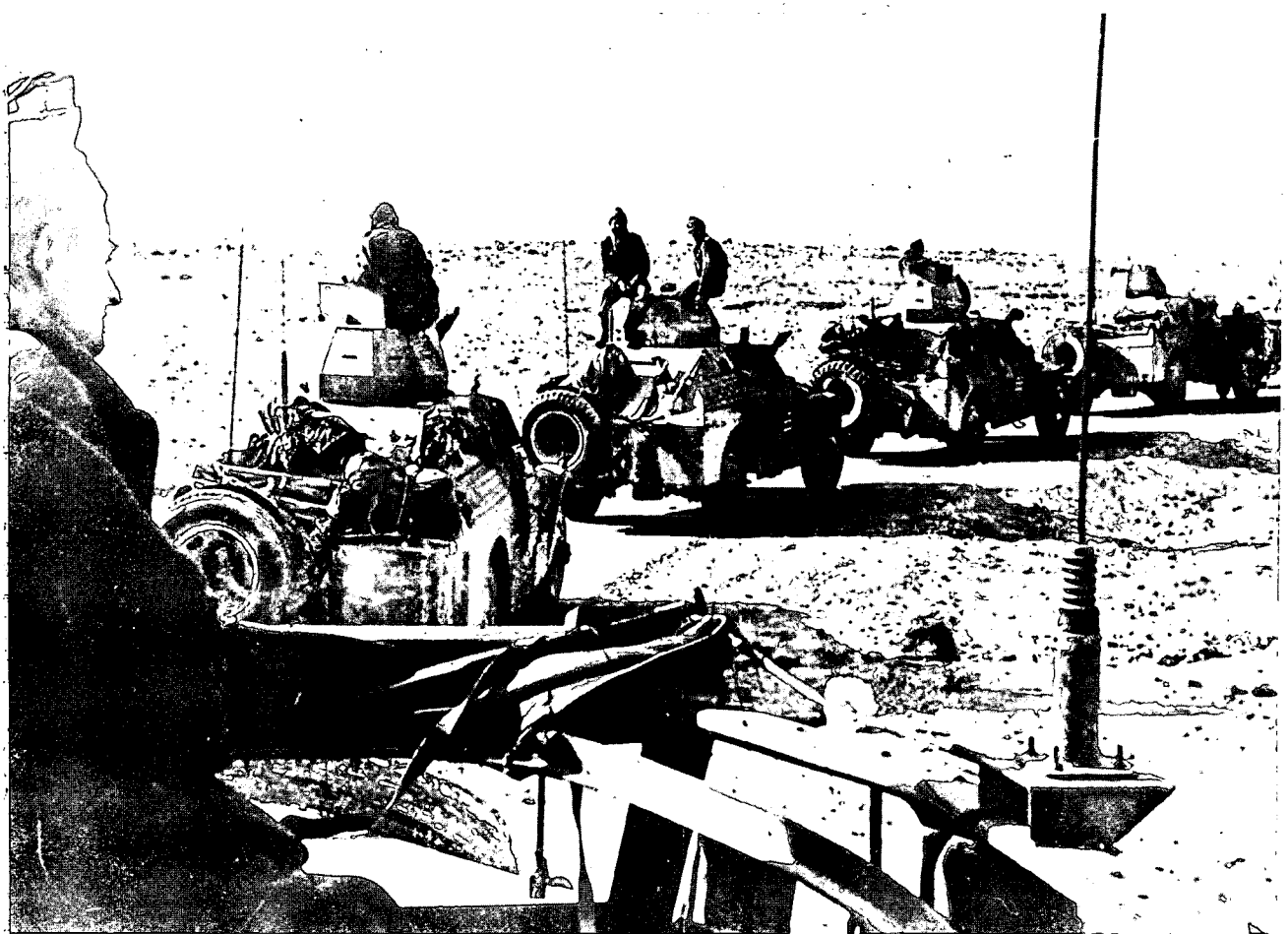
ושוב טילפן ראובן שג'מ. רוצה לראותי עוד הלילה והוא יוצא לטבריה. אמרתי לו: יבוא.

כאן רשם בן-גוריון את המברק של מחלקת המדינה, ששוכתב בידי נוקס. השכתוב נאמן ביסודו למקור, פרט למספר נקודות, הראויות לציין: בסעיף הראשון — במברק המקורי מדובר בדו"חות מוסמכים לבאורה על הפלישה למצרים. נוקס השמיט את המלה "לבאורה". בסעיף השני — במקום "לנקוט באמצעים" מדובר ב"לעשות פעולה" לקיום ההתחייבויות שבחוזה האנגלו-מצרי.

זה שינוי לשוני קל, שהיה בו כדי להגביר את הרושם המצטבר של רצינות האיום הבריטי לנקוט בפעולה צבאית. בן-גוריון הורה על נסיגה עוד כשמקד הונלד היה בדרכו לטבריה. הוא עשה זאת ללא התייעצות עם חברי ממשלתו (לבד

[דורין] והם סבורים שאפשר. סוף השיחה התנהל עם ראובן [שילוח], כי משה התקשה בשמיעה. ראובן עומד לבוא הנה הערב או מחר בבוקר עם פתשגן-הכתב.

ראובן טילפן שנית: הוא מסר דברי ליגאל, וזה אמר שהיציאה לא תמנע הפעולה אבל תחליש אותה, והוסיף שפתשגן הכתב הוא חמור. אמרתי לו שההוראה נשארתי, והוספתי שיגיד ליגאל להשחית לפני עזיבת אל-עריש — אם הגיעו לאל-עריש — כל אפשרות של תחבורה. ביקשתיו לבוא עוד הערב והוא הבטיח להיות פה בעשר — הערב (עכשיו 5.30 אחה"צ) — כעבור $\frac{3}{4}$ שעה טילפן יעקב [דורין] רצה לדעת בבקורות מה הן ההוראות. אמרתי: — לחזור, לחבל הכל לפני העזיבה, להמשיך ולהגביר הפעולה נגד עזה — רפיח ונגד ה"ביס" [בפלוגיה].

כוחות צה"ל בסנינו - בפעם הראשונה

מייד לסלון הקטן המופרד מן האולם ע"י ולון בלבד, כך שקלטנו חלק מן השיחה. [מסתבר שחשש-ר תיו של מקדונלד בדבר האונת הסתר לא היו לשוא - נ"ל]. אפילו העזתי להגיש פונץ' של חצות, כדי לשפר את האווירה... [השיחה נגעה] באולטימטום בריטי, התובע שיבת כוחות ישראל שאלמלא כן תילחם בריטניה לצד המצרים. זו הייתה הוכחה נוספת לניטרליות הבריטית. ...

בשעה שמן המברק מוואשינגטון התקבל הרושם שבריטניה נכונה, ואולי אף להוטה, להפעיל כוח צבאי בחזית המצרית - הרי עשתה הכנות צבאיות רק בגזרה העבר-ירדנית. הן לא חיוקו את כושרה לפעול בחזית המצרית. אדרבא, היה בהן כדי להחלישו. במברק ששוגר מלונדון לרבת-עמון בשעה 302200 (הזדה) אומר חמש שעות בלבד אחרי שיגור מברק 13654 - הוא מברק ה"אולטימ" טום" לוואשינגטון) נאמר:

גדול על הנשיא. ברור שנוטה זו הוכתבה על ידי אנגליה. הדרו"ח ששלח מקדונלד למחלקת המדינה הסתיים במלים: "ראש הממשלה העיר, אני נפגע מן הנימה החריפה של האיגרת, שיכולה הייתה להיכתב ע"י בוויין עצמו" (ביומנו, בן-גוריון לא ציין מי העיר, שברור שהאיגרת הוכתבה ע"י בריטניה. סביר להניח, שבשיחתם הייתה אחרות דעים ביניהם). ומקדונלד הוסיף על שיחת חולין בגמר השיחה הרשמית - עד שהגיע הליווי המובטח בשעה אחת אחר חצות: על ניצחונו של טרומן, ניצחון האיש הפשוט. הארה לאותה שיחה דרמטית נמצאת באוטוביוגרפיה של לוטה איזנברג, מנהלת מלון גלי כינרת:

המשבר הצבאי הראשון שהתרחש בבית המלון שלנו היה בליל סילווסטר 1948. מקדונלד עשה את דרכו לגלי כנרת, מקום שם הופיע, להפתעת אחדים מאורחינו בלובי זמן מה לפני חצות, עם כמה מלוויים. הוא הלך

אשר לחלק השני של הודעתה - היא עושה עצמה נציגה של אר"ם בשעה שאינה, ועל החלטות (מועצת הביטחון) אנו עומדים בקשר עם נציגי אר"ם, ואין אנו סבורים שיש לאנגליה מנדט נפרד לדאוג לקיום החלטות האר"ם.

אנו מעריכים ידידות אמריקה, שהחלה עוד לפני קום המדינה, ואין כל יסוד לדאגה שאנו נפר השלום.

השלום זהו האינטרס החיוני הראשון שלנו - גם בעולם וגם במזרח הקרוב, ולא אנו הפירונו השלום בארץ.

באופן פרטי אמרתי לג'מ. שאני מתפלא על הטון הקשות. היש צורך שמעצמה ידידה תפנה בטון כזה לאומה קטנה וחלשה?

נוקס הביטיח לטלגרף התשובה עוד הלילה לאחר שובו לתל-אביב (הוא נשאר כאן עד אחת בלילה). ג'מ. גם הוא הביע השתוממותו על הטון וסבור שהיה כנראה לחץ

נוכח התוקפנות המחודשת זה לא מכבר מצד היהודים בא"י ודיור חים בדבר נוכחותם על אדמת מצרים, והנימה המאיימת של הוד-עות היהודים כמדווח במברק... החליטה ממשלת הוד מלכותו על הצעדים כדלהלן:

(א) העברת ציוד ואספקה נוספים לרבת-עמון, ליחידות הברי-טיות המוצבות שם;

(ב) העברת אספקה צבאית, במק-ביל, ללגיון הערבי. אספקה זו תאוחסן עד להודעה חדשה ע"י חיל האוויר המלכותי ולא (חוזר לא) תימסר לידי הלגיון הערבי, אלא עם קבלת הוראות נוספות;

(ג) יחידה מכוחות הקרקע הברי-טיים מועברת לכוננות לקראת תזווה לעקבה בהודעה קצרה מאד מראש – אם תבקש זאת ממשלת עבר-הירדן, על פי החוזה האנגלו-עבר-ירדני;

(ד) עליך להודיע למלך עבדאללה ולממשלת עבר הירדן על (א). עליך להודיע כמו כן, בסודיות גמורה על (ב), תוך הבהרה ששום הודעה פומבית לא תימסר. באשר לג), עליך להודיע, שהיחידה מוכנה לתזווה ולשאול אם הם מבקשים להודיע מין אותנו להביאה לעבר-הירדן מייד על יסוד האיום בפעולות איבה לפי סעיף 1(ב) מן הנספח לחוזה (האנגלו-עבר-ירדני). (ד) ודא נא, ששום פרסום לא יינתן לתזווה אלו כל עוד לא תפורסם כאן הודעה רשמית. (ה) עליך להודיע באזני המלך עבדאללה וממשלת עבר-הירדן, שתזווה אלו אינן (חוזר אינן) נעשות במגמה לאפשר ללגיון הערבי ליטול יזמה התקפית בארץ-ישראל. פירוש כזה יהיה בו משום משגה רציני. (ו) אעיר בהמשך על האפשרות של דיר-נים נוספים מצד ממשלת עבר-הירדן עם ממשלת מצרים, או עם היהודים.

מסמך זה מבהיר מספר עניינים:

(א) "נקיטת צעדים" – אותה לשון הנקוטה גם ב"מברק האולטימטום" – אין פירושה החלטה לפתוח בפעולות צבאיות, כי אם החלטה לאחוז באמצעים לוגיסטיים מסוי-

מים, אשר יאפשרו החלטה כזאת, או יקלו עליה, בהתאם להתפתחויות בעתיד.

(ב) הזנת היחידה הבריטית לעקבה (והפ-עלתה בפעולה צבאית) מותנית בבקשה מפורשת של ממשלת עבר-הירדן, בהתאם לחוזה; סביר להניח, שפעולה מקבילה לטובת מצרים תותנה בבקשה מקבילה.

(ג) היחידה הבריטית תזוז לצורך הגנתי בלבד – לשמור על שלמות עבר-הירדן. האזהרה לעבדאללה מפני התקפה של הלגיון ראויה לתשומת לב – אין לבריטניה עניין להיגרר לפעולות צבאיות. אולם, ירדן חוששת מפני "תוקפנות היהודים".

הסימטריה שבדימויים המוטעים אהדי בולטת לעין. ברביוס נערכה התייעצות בלשכת בן-גוריון, בנושא השלום עם המלך, ובה הומלץ לתמוך בסיפוח החלקים הערביים של א"י המער-בית לעבר-הירדן. אותה שעה חששו הבריטים, שמא תרצה ישראל לספח חלקים מעבר-הירדן. הווה אומר, שממשלת בריטניה מייחסת לממשלת ישראל כוונות התקפיות, אשר לא היו ולא נבראו, לגבי עבר-הירדן; וממשלת ישראל מייחסת לבריטניה להיטות לפעולה צבאית, אשר הייתה ממנה והלאה.

מעבר לגבעה – בקאהיר

בניגוד מוחלט לכל אותה פעילות דיפלומ-טית קדחתנית – בוואשינגטון, בלונדון, בטבריה ובתל-אביב – קצב ההתפתחי-ויות במצרים, "קרוב" התוקפנות הישרא-לית, היה איטי.

ביום שישי, 31 בדצמבר, בשעה 1300 (בשעה שהגיע לידי שגריר ארה"ב בת"א המברק מוואשינגטון), נפגש עבדול האדי פחה (אשר נכנס לתפקיד ראש ממשלת מצרים שעות מועטות קודם לכן, במקום נוקראשי פחה שנרצח) עם הממונה על שגרירות בריטניה בקאהיר, צ'פמן אנד-ריוס (Andrews). בשיחה ביקש המצרי לא רשמית ציוד מלחמתי עבור הכוחות המצריים. אנדריוס השיב, "שההוראות שבידי השגריר קובעות, שכל בקשת סיוע מן הצד המצרי חייבת להיות לפי החוזה האנגלו-מצרי משנת 1936, ובתוקף החוזה ההוא". עבדול האדי פחה קבע קטגורית, שהבקשה המצרית אינה לפי החוזה. היא הוגשה בגלל צרכי הכוחות המצריים לנשק להגנה על ארצם. החוזה, כך סיים, "שוב אינו מקובל אפילו על מצרי אחד ויחיד", כמייצג את היחסים בין שתי המדינות.

אכן, זה תיאטרון האבסורד. בתל-אביב הסתמך שגריר ארה"ב על החוזה האנגלו-מצרי בהעבירו לממשלת ישראל איום בריטי לבוא לעזרת מצרים בכוח צבאי; ואילו בקאהיר, סירבה מצרים להיזקק לאותו חוזה, ואיש שיחו הבריטי סירב להתייחס לחוזה אפילו לצורך בקשה להספקת נשק – שהיא לבטח צנועה יותר, פחות מחייבת ופחות מסוכנת, מנקודת הראות הבריטית, מבקשה להפ-עיל כוחות צבא. יתר-על-כן, הנציג הבריטי ידע על המברק הבריטי לוואשינג-טון ועל המברק האמריקני לתל-אביב, ולא מצא לנכון ליידע את המצרים, האמורים ליהנות מכל הפעילות הזאת.

המצב המשפטי

האבסורד לא נעלם מעיני השלטונות הבריטיים. ב-31.12.48 השיב היועץ המשפטי של משרד החוץ הבריטי על שורת שאלות, שהופנו אליו ביומיים, שחלפו מאז התקבל המברק מקאהיר, המודיע על הימצאות כוחות צה"ל בתחום סיני, ועל בקשת המצרים לקבל סיוע בהספקת ציוד. ניסוח השאלות אינו מלמד על להיטות נלווית בפעולה למען מצרים, אדרבא, היועץ המשפטי, כדרכם של רבים וכן טובים מעמיתיו בכל הזמנים, לא התחייב, בתשובתו. מחד גיסא, הוא כתב, ניתן לטעון שהיות וישראל לא הוכרה ע"י ממשלת בריטניה, אין היא מדינה; הווה אומר, שההתחייבויות במקרה של קרע עם "מדינה שלישית" אינן תופסות; ומאידך גיסא, ניתן לטעון בהתאם לנאמר בדבר החובה "לחוש מייד לעזרה" (סעיף 6), שיש התחייבות אוטומ-טית לסייע, בין אם הייתה בקשה לכך ובין אם לאו. התחכום שבתשובה זו גלוי לעין – היא משאירה את כל האופציות פתו-רות לשיקול דעת בלעדי של ממשלת בריטניה, מבלי להותיר תפקיד למצרים, בעלת הברית בעל כורחה.

אלא, שיותר משנה לפני כן הודיעה ממשלת מצרים בפומבי, שהיא רואה את החוזה משנת 1936 בטל ומבוטל. זה תכתיב קולוניאלי, אשר לא היה מנוס מכניעה לו בשנת 1936, אולם שוב אינו משקף את האינטרס של מצרים ואת השקפותיה. כל מחשבה בדבר בקשת סיוע בהסתמך על החוזה – הייתה ממנה והלאה.

הנסיגה

בשעה 1755, קודם שיצא השגריר מקדונלד לפגישה עם בן-גוריון בטבריה, קיבלה חזית הדרום הוראה ממטכ-

זולתו, אלא אדם מרמה את עצמו ב-
סיוע זולתו.

התשובה מורכבת וחורגת מתחומי
המאמר הזה. הצטרפו כאן מספר גורמים:
★ תפיסתו של בן-גוריון את מדיניות
בריטניה, את איבתו האישית של בוין
למפעל הציוני ואת מרכזיות מעמדו
בקבינט ★ דרך הארץ שלו בפני יכולתה
הצבאית של בריטניה מימי שירותו בלגיון
★ הימנעותו העקיבה בכל מהלך מלחמת
העצמאות מלהתגרות בבריטים. יום לפני
קבלת ה"אולטימטום", העלה בדיון את
החשש שמא יבואו הבריטים, וסיכם שאם
יבואו, ייסוג צה"ל. כאשר מסר לו שרתוק
את תוכן האיגרת האמריקנית, ראה בה
אישור לחששות אשר ניקרו בליבו עוד
קודם לכן בבחינת: "אשר יגורתי בא לנו".
לתפיסה זו היו שותפים מרבית חברי
הממשלה ומנהיגי האופוזיציה, משמאל
ומימין. אמנם, הם נחלקו בדבר המסקנות
המתחייבות ממנה. כאשר לעצם האיום
הבריטי, הלהיטות הבריטית למצוא
אמתלה להילחם בישראל – הייתה
הסכמה כמעט כללית. בנוסף, השימוש
שעשתה ארה"ב באיום הבריטי כדי
להשיג מטרה משותפת לשתייהן (קרי –
נסיגת צה"ל), היה נוח לאמריקנים: תוך
הסתמכות על איום בריטי דווקא ישיגו
האמריקנים את הנסיגה, מבלי שתינוק
תדמיתם בעיני הציבור בישראל, שהייתה
חשובה להם במיוחד בשבועות שקדמו
לבחירות לאסיפה המכוננת, היא הכנסת
הראשונה.

אין בכל האמור לעיל כדי לחרוץ
משפט על עצם ההחלטה שקיבל בן-גוריון
על הנסיגה מסיני. אפשר שהייתה
מוצדקת גם אלמלא החשש מפני התער-
בות הבריטים, מחמת האיום הנוסף
שנכלל באיגרת – עיון מחודש של
ארה"ב ביחסיה עם ישראל, בבקשתה
להתקבל כחברה באו"ם; ובמשתמע –
בבקשתה לקבל סיוע כלכלי מצד ארה"ב.
כמו כן אין לומר בוודאות שבהעדר
נסיגה, לא היה עלול להיווצר מצב חדש
– שבו ממשלת בריטניה מחליטה על
אולטימטום, ונערכת לפעולה צבאית
במקרה שיידחה. אולם ניתן לקבוע,
שביום שנמסר האולטימטום-כביכול, לא
היה אולטימטום כזה בנמצא. בריטניה לא
ששה אלי קרב (בלשונו של דין אצ'ייסון:
בריטניה תבעה מארה"ב להוציא עבודה
את הערמונים מן האש). ארה"ב ניצלה
את האיום הצבאי הבריטי, כדי להשיג את
נסיגת צה"ל מסיני. הדבר עלה בידיה
משום התפיסות שהיו קיימות מלכתחילה
בתודעת המנהיגות הישראלית. בסופו של
חשבון, אין איש מצליח לרמות את

ל/אג"ם, "על כל כוחותינו לעזוב את
השטח המצרי" עד למחרת היום, האחד
בינואר, שעה 1200. ביודעו את עמדת
מפקד החזית, הוסיף ראש אג"ם, יגאל
דין: "עליך להבטיח ששעיף א' [הנסיגה
– נ"ל] יבוצע בכל מחיר במועד שנקבע".
הוראת הנסיגה גרמה לדיכאון. "הם
[החיילים – נ"ל] לא יכלו להבין מדוע לא
ניתן להם לסיים את המלאכה. הם ראו
את הניצחון כאילו כבר היה בידם. הם
ידעו כי בעקבות נסיגתם ישוב האויב וית-
פוס את העמדות שרק תמול נלחמו
לגרשו מהן". חיים גורי וחיים חפר נתנו
ביטוי להלוך הרוחות בלילה ההוא, "ליל
ראשון בתנועה לאחור. ליל ראשון
לפקודת הנסיגה"⁴ בשיר שכותרתו:
"הנסיגה". השיר מסתיים במלים:
"החרפה עמנו חזרה היא מכה שורותינו
הלילה ואינני יודע על מה ואינני יודע
מדוע".

יגאל אלון טס באותו לילה צפונה כדי
לנסות ולהעביר את רוע הגזירה. אך
העלה חרט בידו, פרט לדחיית גמר הנסיגה
בשעות מספר. כמה יחידות נשארו בציר
עוגיה – רפיח, באישורו של בן-גוריון
להמשך ההתקפה לעבר רפיח.
זו הייתה הנסיגה הראשונה של צה"ל
מסיני, והנסיגה הראשונה מעמדות
שנכבשו בקרב, שלא מחמת פעולת אויב.

סיכום

השגריר מקדונלד תיאר בזכרונותיו את
ה"איגרת בע"פ", אשר הצטווה להעביר
לממשלת ישראל כאולטימטום, למעט
צורתה, ולא היא. במסר הבריטי המקורי
לא התקיימו אף אחד מן התנאים, אשר
רק בהצטרפם יחד ניתן לכנות מסמך
"אולטימטום". ממשלת מצרים לא ביקשה
התערבות צבאית בריטית, וממלא הייתה
התערבות כזו משוללת לגיטימציה בין-
לאומית. סביר להניח, שארה"ב התנגדה
לפעולה כזאת, בהיותה סותרת את החל-
טות האו"ם. ביחסים בין שתי המעצמות
הייתה בריטניה חייבת להתחשב בעמדת
ארה"ב.

ממשלת בריטניה לא נדרשה לקבל
החלטה בדבר שימוש בכוח צבאי. סדר
הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, ובמ-
יוחד כוחות היבשה, לא איפשר פעולה
יעילה מייד; אף לא היה קיים תיאום עם
הכוחות המצריים.

מתעוררת אפוא השאלה מדוע קיבל
בן-גוריון את המסר כאולטימטום?

4. ירוחם כהן, באור היום ובמשך, ע' 238.
5. ספר הפלמ"ח, כרך ב', ע' 649.